
**X. Kézművesipartörténeti
Szimpózium**
Budapest, 2001. október 29-30.

Ipartörténeti könyvtár

2.

X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29-30.)

HARMINC ÉV SZÁMVETÉSE

A Magyar Kézművesipartörténeti Egyesület,
az MTA VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága
és a Nemzeti Szakképzési Intézet
közös kiadványsorozata

Sorozatszerkesztő:

Szulovszky János

Felelős kiadó:

Dr. Köpeczi Bócz Tamás,
a Nemzeti Szakképzési Intézet főigazgatója

X. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Budapest, 2001. október 29-30.)

Harminc év számvetése

Szerkesztette:

Szulovszky János

Budapest
2002

Dr. Nagybákay Péter
(Debrecen, 1921 – Budapest, 2002)
a Kézművesipartörténeti Munkabizottság
örökös tiszteletbeli titkára emlékének

ISSN 1589-3367

ISBN 963 9382 59 0

© a szerzők, 2002

Nyomdai munkálatok:
Grafika-Typopress Nyomda
Felelős vezető:
Farkas Tamás ügyvezető igazgató

Bevezetés

SZULOVSZKY János

Egy emberöltő telt el azóta, hogy 1971. április 22-én és 23-án Nagyvázsönyben harminchárom szakember összeült, hogy megvitassa a magyarországi céhkaszter összeállításának és számítógépes feldolgozásának lehetőségét, illetve kicseréljék gondolataikat, tapasztalataikat, ismertessék eredményeiket. Ezt az első tanácskozást rendszeres hazai, és 1978-tól nemzetközi szimpóziumok követték, amelyeknek a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának (VEAB) patinás székháza adott otthont. Időközben ugyanis a szakemberek eme önkéntes szerveződését befogadta a régió tudósainak grémiuma, s létrejött a VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága, amely máig összefogja e sokrétű témakörnek nemcsak a térségben élő, hanem az ország bármely pontján tevékenykedő kutatóit.

A Munkabizottság 2000-ben megválasztott vezetősége úgy döntött, hogy a X. Kézművesipartörténeti Szimpóziumot a számvetés jegyében rendezi meg. Nem a nosztalgiazás miatt kívántunk az elmúlt három évtized során elvégzett munkára visszatekinteni, hanem azért, hogy pontosan felmérhessük a jövő feladatait. A jubileumi eszmecserenek ezúttal – nagyvázsönyi, illetve veszprémi elszállásolási problémák miatt – Budapest adott otthont 2001. október 29-én és 30-án.

Az MTA Történettudományi Intézete tanácstermében a házigazda nevében Szász Zoltán igazgató köszöntötte a résztvevőket. Éri István a Munkabizottság előtörténetének mozzanatait ismertette. Ezt követően Dóka Klára – aki a kezdetektől részese volt a tudományos eszmecsereknél és a kollektív munkáknak – vette számba a harminc év kutatási eredményeit. A néprajztudomány részéről Paládi-Kovács Attila akadémikus, a társadalomtörténet, illetve a gazdaságtörténet aspektusából Gyáni Gábor, illetve Kaposi Zoltán, a régészet szemszögéből Gömöri János vont – alapvetően pozitív – mérleget e három évtized terméséről. A kézművesség kutatásának műhelyei és eredményei Észak-Kelet-Magyarországon című előadását közbejött külföldi útja miatt nem tudta megtartani Veres László, de elküldte előadása szövegét. A számvetés-blokkot Szulovszky János *Hogyan tovább? Feladatok, lehetőségek és perspektívák* című referátuma zárta. Hangsúlyozta: ahhoz, hogy a jövőben ne csak erkölcsi, hanem komolyabb anyagi tőkéje is legyen a Munkabizottságnak, szükségesnek tűnik a tudományos ismeretterjesztésben, közművelődésben való szervezettebb és nagyobb feladatvállalás. Többek között ez is indokolja, hogy létre kellene hozni a Magyar Kézművesipartörténeti Egyesületet, amelynek nemcsak a szakkutatók lehetnének a tagjai, hanem mindazok, akik a kézműves kulturális örökség feldolgozását fontosnak tartják és támogatják. Ezt követően munkabizottság titkára Éri Istvánnak „a Kézművesipartörténeti Munkabizottság örökös tiszteletbeli elnöke”, Domonkos Ottónak és Dóka Klárának „a Kézművesipartörténeti Munkabizottság örökös tiszteletbeli tagja” oklevelet nyújtott át. Távolléte miatt később otthonában vette át ugyanezt az elismerést Rózsa Miklós, illetve „a Kézművesipartörténeti Munkabizottság örökös tiszteletbeli titkára” oklevelet Nagybákay Péter.

A jubileumi szimpózium során néhány frissen megjelent, figyelemre méltó kötet bemutatására is sor került. Nagy Zoltán a *Dunántúli cseréppipa készítő műhelyekről* írt könyvét ismertette. Györgyi Erzsébet az üvegműves Giergl Henrikről szolt a 19 század derekán papírra vetett önéletírása, útjegyzetei és naplói tükrében, amely *Egy pesti polgár Európában* címmel jelent meg a Néprajzi Múzeum gondozásában. A *Kaposvár ipartörténetét* feldolgozó, *Kaposi Zoltánnal* közösen jegyzett monográfiájuk tanulságairól T. Mérey Klára beszélt. *Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannóniában* című könyvét Gömöri János mutatta be.

A tanácskozás másnapján a hagyományokhoz híven a kutatási beszámolók hangzottak el, s ekkor került sor a hozzászólásokra. Ezúttal nemcsak az egyes előadások témái foglalkoztatták a jelenlévőket, hanem szervezeti kérdések is. A résztvevők állást foglaltak amellett, hogy a Munkabizottság hozzon létre egy vele egységben működő olyan egyesületet, amelyben nem csak a tudományos kutatók, hanem a különböző szakmákat képviselő kézművesek is jelen lehetnek.

A konferencia döntése nyomán 2002 márciusában létrejött a *Magyar Kézművesipartörténeti Egyesület*, amely várja a kézműves mesterségek mai gyakorlóit, szakoktatókat, de a szakmákat most tanulókat is. Ennek érdekében folyamatosan törekszik a kapcsolatot kiépíteni a különféle kézműves testületekkel és a képzésben részt vevő iskolákkal, illetve az ezeket összefogó *Nemzeti Szakképzési Intézettel* (NSZI).

Együttműködési javaslatunkat az NSZI vezetése készséggel fogadta. 2002 októberében megszületett a hivatalos megállapodás is, amelyet Markó László akadémikus, az MTA VEAB elnöke, Dr. Köpeczi Bócz Tamás, az NSZI főigazgatója és Éri István, a Magyar Kézművesipartörténeti Egyesület elnöke látott el kézjegyével. (Az ezirányú tárgyalásokban oroszánrészt vállalt Györiványi Sándor, a Munkabizottság oszlopos tagja.) A keretszerződés értelmében két könyvsorozat indul útjára. Az egyik a szakoktatási intézmények tanulóit és a gyakorló iparosokat célozza meg, s a különböző szakmák múltjának olvasmányos megismertetését vállalja fel 4-5 ív terjedelemben. A kézművesipartörténet iránt elmélyültebben érdeklődők igényeit elégíti ki a másik sorozat, amely monográfiákat és tanulmánygyűjteményeket kínál – a jelen kötet ennek immár a második darabja. (Elsőként Domonkos Ottó: *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV – XIX. században* c. munkája jelent meg.)

Amikor most a tanácskozás előadásait sajtó alá rendezzük, szomorú kötelességünk megemlékezni a Munkabizottság két, időközben eltávozott egykori tagjáról. 2002 nyarán előbb K. Csilléry Klára, majd pedig augusztus elején – egy nappal 81. születésnapja után – Nagybákay Péter hunyt el. K. Csilléry Klára már az első szimpóziumon előadást tartott, s ott ült a hallgatóság soraiban a legutóbbi tanácskozáson is. S ha közben nem is tudott jelen lenni mindegyik alkalommal, változatlan figyelemmel követte a publikált eredményeket. Nagybákay Péter neve említése nélkül lehetetlen szólni a Munkabizottság első két évtizedéről, hiszen Éri Istvánnal együtt fő szervezője volt – elég csak átlapozni a kiadványaink tartalommutatóját a kötet végén. Amellett, hogy jelentős szerepe volt a Munkabizottság mindegyik nagy kollektív vállalkozásában, kenyérkereső jogász munkája mellett maradt ereje az önálló kutatásokra is, amelyek révén a céhjelvények és a heraldika nemzetközileg is ismert és elismert művelője lett. Sokrétú tudását önzetlenül megosztotta, a hozzá fordulóknak mindig számíthattak szakmai segítségére. 1992 után – főként egészségi állapota megromlása miatt – már meglehetősen visszavonultan élt. Tudományos munkái még hosszú ideig nélkülözhetetlen forrásul szolgálnak múltunk kutatói számára. Embersége és tudása hiányozni fog. A legkevesebb, amivel fejtehatunk előtte, ha köszönetünk jeleként a Kézművesipartörténeti Munkabizottság örökös tiszteletbeli titkára emlékének szenteljük a X. Kézművesipartörténeti Szimpózium előadásainak kötetét.

Kézművesipartörténet és iparrégészet

GÖMÖRI János

Amint *Dóka Klára* előadásából hallottuk, a Kézművesipartörténeti Munkabizottság szervezésében három évtized alatt végzett feltáró munka mérhető eredményét jól érzékelteti a mintegy harminc kötet kiadása, összesen mintegy 8200 oldalnyi tudományos szöveg publikálása. Ez a teljesítmény nem csak mennyiségileg fölöttébb tiszteletreméltó, hanem minőségileg is újat hozott a mesterségek történetének kutatásában. Új tudományos szervezési formát alkalmazva gyűjtötte egybe a különböző kutatók eredményeit.

A munka indításában kezdeményezőként és huzamos ideig szervezeti háttérrel biztosítóként *Éri István* régész, a VEAB Történeti Szakbizottság vezetője kiemelkedő szerepet játszott.

Kevés régésszel találkozhattunk viszont a három évtized alatt a konferenciák előadói között. Ennek oka közel sem a régészek téma iránti érdektelensége volt, hanem egyrészt a kutatási időhatárok (egyébként helyes) megvonásában keresendő, másrészt abban, hogy 1980-ban megalakult az Iparrégészeti Munkabizottság, ugyanennek a Történeti Szakbizottságnak a keretein belül és a régészek itt találtak fórumot a kiásott kelta, római kori és középkori, de sokszor újabb kori műhelyleleteik megvitatására is.

Mint tudjuk, a régész forrása a földből kiásott tárgy, illetve objektum, amelyet a lelőhely rétegviszonyai és a településtörténeti környezet összefüggéseiben kísérel meg értelmezni és mindezekből valami olyan hiteles alapadatot nyerni, amely már-már az írott forrásokkal egyenértékű történeti adattá válhat. Legalább is erre törekszünk, hiszen a korai, prehisztórikus korszakokból nem állnak rendelkezésünkre írott adatok.

Nyilvánvaló hogy egy mesterség kutatásában a régészeti és írott források együttesen biztosítanak olyan alapadatokat, amelyekre nem csak a helytörténetírás de a tágabb körzet kézművesipar-történetének kutatása is mint biztos támpontokra építhet.

1. Előfordul például, hogy egy településen – tipológia alapon jól keltezhető – ott égetett edények kerülnek elő, régészetileg hitelesen feltárt fazekas kemencében.

2. Szerencsés esetben valamilyen (évre pontosan keltezhető) régi irat fazekast említhet ugyanazon a településen.

A középkoros régész számára ehhez a történeti háttérkereséshez és egyes kézműves munkaeljárások megismeréséhez nyújtanak segítséget a kézművesipar-történeti kutatások publikált eredményei. Tudjuk, hogy csak kivételes esetben „áshatja be magát” az ásató régész az eredeti levéltári dokumentumok közé, hogy olyan történeti forrásadat után kutasson, amellyel pl. egy feltárt műhely pontosabb kormeghatározását elvégezheti, az objektum tulajdoni viszonyait, az ottani munkaszervezést és a piackörzetet, stb. felvázolhatja.

Ezért rendkívül hasznos lenne a három évtized alatt publikált kézművesipar-történeti dolgozatok, kor-, mesterség- és helynév mutatóinak összeállítása. A címjegyzékből látszik, hogy a faipari, textilipari, de az agyagipari-, valamint fém- és vasipari stb. témák is több dolgozat tárgyát képezték. Mindenesetre a kiadott kézművesipar történeti bibliográfia még szélesebb körben nyújt a régészeknek is tájékozódási lehetőséget.

Nézzünk néhány példát, mit segítettek a történész, vagy néprajzos kézművesipar-történeti kutatók által publikált adatok a régészeti leletek értelmezésében.

Például egy alapjaiban feltárt XVIII. századi soproni szappanfőző műhely pontosabb kormeghatározását, tulajdonosait, céh-vonatkozásait, a szappanfőzés munkafolyamatának és a megtalált különböző beépített kádaknak az összefüggéseit csak a kézművesipar-történet kutatóinak dolgozataiból nyert adatok alapján vázolhattuk fel.

Említhetem a török kor után újraterlept Pilisszántó határában *Albeker Mária* által feltárt (kerámialeletekkel és *Benkő Lázár termolumineszensz* kormeghatározásával is a XVIII. századra datált) mészégető kemencesort, amelyet egy 1771. évi pilisszántói határrészt ábrázoló térkép (OL Kamarai térképek S. 11. No. 29:2) is feltüntetett. Az ásató a remélhetőleg fellelhető levéltári adatok alapján kívánja kideríteni, hogy kik foglalkoztak itt mészégetéssel, és hol értékesíthették a nagy mennyiségű meszet.

Ilyen kérdések megválaszolásában segíthet a régészetnek az újabb kor kérdéseit vizsgáló kézművesipartörténet. Sorolhatnánk a hasonló példákat, de inkább a régészeti kutatás két területére hívnám fel a figyelmet:

Egyik a *városrégészet (Stadtarchäologie)*, amelynek művelői a városi kézműipar történetét a levéltári forráskutatással és régészeti módszerekkel is vizsgálják. Ebben a vonatkozásban elsősorban Holl Imre cikkeit említhetem, a soproni középkori késesek, ónöntők, íjkészítők anyagának feldolgozásával, térképes ábrázolásával és a megfelelő régészeti produktumok, pl. Magyarországon felszerelt, importált késpengék sorozatainak bemutatásával.

A másik kutatási terület az *iparrégészet*, amely elsősorban az őskortól a 18. századig, esetenként a 19. századig terjedő időszakból régészetileg feltárt műhelymaradványokat, szerszámokat iparáganként, koronként és térképes rendszerezés szerint tartja nyilván. Az újabb kor emlékanyagát vizsgáló klasszikus iparrégészet (*Industrial Archaeology*) mellett tehát a hagyományos régészeti feltárások melléktermékeiként előbukkanó kézművesipari emlékekkel is foglalkozik, ezért szabatosabban – de ismerjük el nehezkesebb kifejezéssel – talán kézművesipar-régészetnek lehetne nevezni.

1996-ig OTKA támogatással számítógépre vittük, térképeztük és rendszereztük Magyarország fenti korszakból (őskor-XVIII. sz.) ismert iparrégészeti lelőhelyeit, különös tekintettel az ásványi nyersanyagok kitermelésére és feldolgozására. A kb. 1700 lelőhely közül a 380 vasipari lelőhely adatait már közzétettük. Az azóta eltelt öt évben, a nagy felületekre kiterjedő „autópálya-ásatások” révén tetemesen gyarapodott a kézművesipari vonatkozású leletek száma is.

Végül szeretném felhívni a figyelmet azokra a régészeti dolgozatokra, amelyek számos korai kézművesipari szerszámot, sőt egész műhelyeket ismertetnek, illetve egyes produktumok (fémek, kerámiák stb.) anyagvizsgálatait és készítés-technikai vizsgálatait teszik közzé. Az ilyen irányú kutatások eredményeként esetleg következtethetünk a feldolgozott nyersanyagok származási helyére, a munkamódszerekre, vagy a műhelykörzetekre, piackörzetekre nyerhetünk adatokat. Az elmúlt évtizedben pl. több régészeti dolgozat foglalkozott a római kori, vagy középkori tégláégetéssel, fazekasműhelyekkel,

mészégető kemencékkel, színesfémolvasztó kemencékkel, az Árpád-kori harangöntéssel. A szerzők gyakran néprajzi párhuzamok és történeti források figyelembevételével értékelték leleteiket.

Úgy gondolom, tisztelt hölgyeim és uraim, hogy az együttműködés igénye a kézművesipar, vagy a preindusztriális manufaktúrák történetének kutatói részéről is felmerülhet a régészet irányába. Mint, ahogy sokszor fel is merült. Számos példát sorolhatnánk fel arra nézve, hogy valamelyik, írásos forrásokkal jól dokumentálható műhely romjait célirányos régészeti tervátsatással tárták fel és műemléki helyreállítás után turisztikai látványossággént szolgált (Pl. a bükk-szentkereszti üveghuta, vagy az újmassai vasolvasztó).

Korban visszafelé haladva, az Árpád-kor, népvándorláskor, római kor, vagy a vas-kor felé, kitűnik, hogy egyes falusi kézműves-mesterségek szerszámkészlete, technológiai szintje jó kétezer évig, a kelta civilizáció időszakától az ipari forradalomig alig változott. Ez egyben azt is jelenti, hogy a régészeti műhely- és szerszámleletek, valamint a készítmények technikai vizsgálatainak eredményei sok esetben analógiaként használhatók az – ipari forradalom technológiai újítása előtti – koraújkori kézművesipari eljárások ismeretéhez is. Mindebből következik, hogy egyes kézműves-iparágak történetének a feldolgozását a régészeti eredmények figyelembevételével ajánlatos elvégezni.

Időszerű lenne tehát közös tanácskozásokat rendezni, kifejezetten egy-egy iparági témában. Néprajzosok, történészek, levéltárosok, régészek és az ásványi nyersanyagok történetének kutatói együtt vázolhatnák fel például a magyarországi agyagipar, üvegipar, mészipar, fémipar, faipar, textilipar stb. történetét, egy-egy kézművesiparág múltjáról népszerűsítő kiadványt, könyvet előkészítve. Érdemes lenne a kézműipari műemlékek és a turizmus kérdésével is foglalkozni. Az Európai Kulturális Utak témájában, regionális együttműködés keretében dolgozunk a „Vaskultúra útja” (Eisenstrasse) programon. Az Ausztriára (a téma EU-összekötője és kezdeményezője *Gerhard Sperl* professzor, Leoben), Magyarországra, Szlovákiára és Erdélyre (Torockóra) kiterjedő program keretében a Miskolci Tudomány és Technika Háza vándorkiállítást állított össze. Szakmai megbeszélések voltak e témában 2002-ben Leobenben, Sopronban, Egerben, Torockón.

Amikor a 30 éves Kézművesipar-történeti Munkabizottságnak a 20 éves Iparrégészeti (és Archeometriai) VEAB Munkabizottság nevében gratulálok eddigi sikereihez, további eredményes munkát kívánok, amelyhez az itt elmondottak szellemében tisztelettel felajánlom az iparrégészettel, helyesebben kézművesipar-régészettel is foglalkozó munkacsoportunk közreműködését.